Een ongewone voorstelling van Sint Nicolaas

Aartje Bos-Oskam

Op de derde pilaar van de kooromgang zuidoostzijde van de Sint-Walburgiskerk staat Sint Nicolaas afgebeeld, althans volgens de *Handleiding bij rondleidingen* uit 2001 voor gidsen van deze kerk.

Dat zijn naam hier valt is niet vanzelfsprekend. Waardoor kunnen we aan deze heilige denken? Een afbeelding van dit type komt zelden voor. Toen de schildering werd vrijgelegd tijdens de grote restauratie rond 1900 moet men verbaasd hebben staan kijken. Men had geen idee wie hier stond afgebeeld. Het grote gissen begon. In 1935 deed Rientjes een eerste poging tot identificatie.[1]

Kenmerken van de schildering

Rientjes noemde als kenmerken:

- Er staat een heilige afgebeeld in kostuum met mijter en staf, zoals die gebruikt werden in het laatst van de vijftiende eeuw.
- De heilige houdt met zijn rechterhand een demon aan de ketting, een duivel in mensengedaante met grijnslach en afgeknotte oren, zoals die in de vijftiende eeuw vaker werd afgebeeld. De figuur aan de ketting is geen gewone gevangene.
- Hij heeft in zijn linkerhand een staf en geen ander attribuut.
- Twee engelen zetten de heilige een mijter op.

Lastig is dat twee engelen met een mijter en een geketende demon aan de voeten thema's zijn die bij meer heiligen voorkomen. Het attribuut in de linkerhand moet dan uitkomst brengen. Iconografen vóór Rientjes dachten bij deze voorstelling aan een abt of bisschop. Rientjes zelf kwam uiteindelijk uit bij Sint Bernhardus van Clairvaux, maar hij twijfelde. Hij noemde ook geen relatie tussen deze heilige en de kerk.

Na die tijd is Sint Nicolaas in het blikveld verschenen. Ook van hem is een legende bekend, waarom hij kan zijn afgebeeld in bisschoppelijk ornaat met aanzwevende engeltjes en demon aan de ketting. Bovendien bestond er, zoals we later zullen zien, een langdurige relatie tussen deze Sint en de Sint-Walburgiskerk.

Een legende over Sint Nicolaas

De legende gaat over een woedende Sint Nicolaas van Myra die de keizerlijke vertegenwoordiger Arius publiekelijk een rake klap in het gezicht gaf, waarmee de rapen voor de Sint goed gaar waren. Eer hij het wist werd hij opgesloten in een gevangeniscel, ontdaan van zijn bisschoppelijk gewaad, zijn mijter en zijn evangelieboek. Treurig moet Sint die nacht in zijn cel gezeten hebben...maar ziet! Christus zelf en Maria kwamen hem toen in zijn cel troosten omdat hij het zo goed voor Christus opgenomen had. Zij zorgden ervoor dat hij zijn evangelieboek, mijter en staf terug kreeg.

Op de pilaarschildering in de Sint-Walburgis zien we twee engeltjes Sint de mijter teruggeven. Aan zijn voeten zien we Arius liggen, wegens zijn ketterse gedachten over Jezus geketend als een godslasterlijke demon.

---

[1] A.E. Rientjes, 'Een zeldzame voorstelling in de Sint Walburgskerk te Zutphen; St. Leonardus, St. Norbertus of St. Bernardus?' in *Het Gildeboek, XVIIIe jaargang afl.4, dec. 1935, 97-100*

St Nicolaas in de St Walburgiskerk.

Het voorval speelde zich volgens deze legende af in het begin van de vierde eeuw, tijdens het concilie van Nicea. Aan dit concilie namen ongeveer 300 bisschoppen deel. Tussen hen bevonden zich ook Arius en Sint Nicolaas. Ze waren bijeen geroepen door keizer Constantijn de Grote met de opgave een hoogoplopend conflict uit de wereld te helpen. Het conflict was begonnen in de kerk van Alexandrië. Daar bestonden twee partijen die elkaar steeds feller bestreden. De ene partij werd aangevoerd door Arius, niet alleen de keizerlijke vertegenwoordiger maar ook een geliefd presbyter in de kerk van Alexandrië. De andere partij stond achter de bisschop van Alexandrië en zijn hulpbisschop Athanasius. Men was het grondig oneens over de vraag: wie is Jezus van Nazareth. Is hij een schepsel, een historische persoon, een nobel mens maar niet meer dan dat, zoals Arius meende, of is Jezus Gods Zoon, onze Verlosser, zoals Athanasius zei en met hem kennelijk ook Sint Nicolaas. De ruzie liep zo hoog op dat keizer Constantijn de Grote de strijd gevaarlijk vond voor de eenheid van zijn grote Griekse rijk. Hij riep de strijdende partijen bijeen in Nicea, aan de overkant van Constantinopel. Ze moesten tot een vergelijk komen. Het slotdocument van die bijeenkomst is uitgewerkt tot 'De geloofsbelijdenis van Nicea'.

Sint Nicolaas na het concilie van Nicea

In de eeuwen na het concilie ontstonden in de Oosterse kerk allerlei legendes rond Sint Nicolaas. In de meeste verhalen bleek hij een ideale helper en redder in nood te zijn. Hij groeide uit tot de meest geliefde heilige na Maria. In Rusland raakte hij zelfs zo geliefd dat hij beschouwd werd als beschermheilige van de staat. Daar werden tsaren naar hem genoemd.

In onze regio kwam men met Sint Nicolaas in aanraking door keizerin Theophanu, de Byzantijnse prinses waarmee keizer Otto II trouwde in de tiende eeuw. Vanuit het Rijnland verspreidde zich het vertrouwen in Sint Nicolaas van Myra als grote helper in nood voor Hanze-schippers, armen, boeren, kleine kinderen enzovoort.

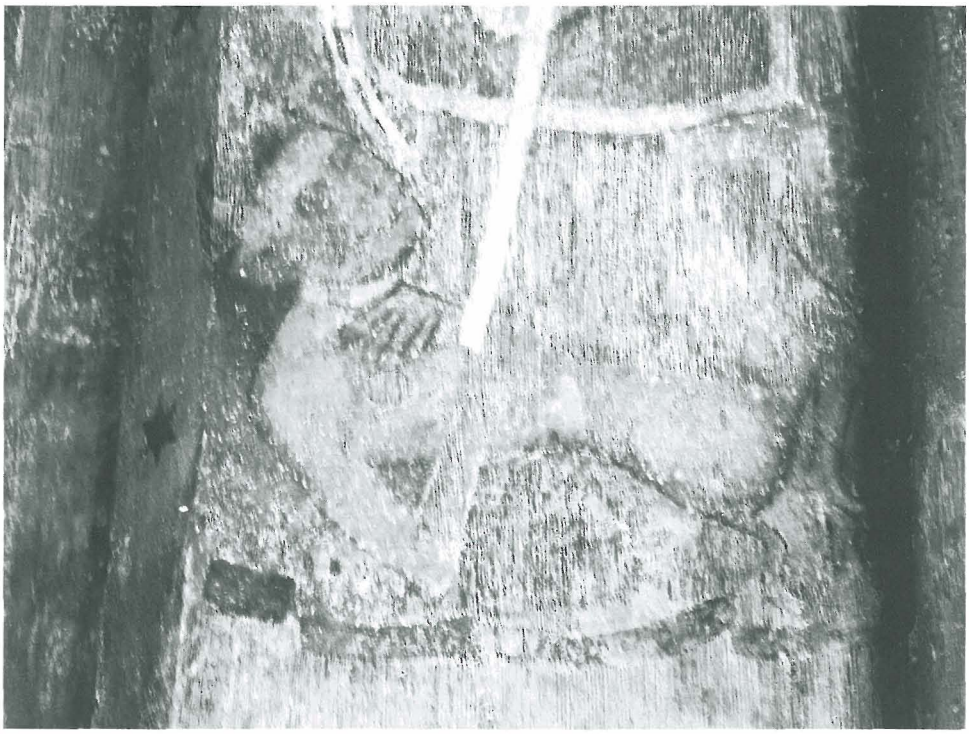

De geketende Arius als demon aan de ketting van St. Nicolaas (detail van onderzijde van vorige afbeelding)

Sint Nicolaas in de Sint-Walburgiskerk

Volgens Lensen en Heitling wordt al in 1302 vermeld dat er in de kerk een altaar is waaraan de naam van Sint Nicolaas van Myra verbonden is. De kerk heeft dan nog haar basisvorm. In de vijftiende eeuw, 1483, blijkt er nog steeds een Sint Nicolaasaltaar te zijn bij 'den predicstoell'.[2]

Nadat de kapellenkrans is gebouwd, lijkt men de Sint ook afgebeeld te hebben op de derde pilaar van de kooromgang aan de zuidoostzijde. De afbeelding is intussen erg versleten. Toch zien we nog genoeg om ons te verbazen. Sint Nicolaas staat in Zutphen bekend als de patroon van de schippers maar dat kunnen we niet afleiden uit deze schildering. Hij heeft geen enkel attribuut bij zich dat daar op wijst. Wat hij wel bij zich heeft – de geketende demon en de engeltjes met de mijter – suggereert een andere betekenis van de voorstelling: we hebben in de Sint-Walburgiskerk waarschijnlijk te maken met een zeldzame afbeelding van de Sint als voorvechter van het ware geloof, in dit geval het geloof in de Drieeenheid.[3]

Als dat waar is: waarom zou men dan in de vijftiende eeuw dit thema gekozen hebben voor deze schildering?

Het roept vragen op als:

- Was de band tussen Sint Nicolaas en de schippers in Zutphen aan het einde van de vijftiende eeuw nog sterk genoeg om de Sint als patroon voor hen af te beelden?
- Kan men vóór de Reformatie al een richtin-

---

2 Leo Lensen en Willy H. Heitling, *Stad in de Middeleeuwen, Dagelijks leven in Zutphen*, Zutphen 1983, 169-170

3 *Lexikon der christlichen Ikonographie* deel 8, kolom 45-58, Herder 1990. In een andere legende over de Sint wordt verteld hoe hij verontwaardigd de heilige boom waarbij Artemis vereerd werd omhakte.

genstrijd in de Sint-Walburgiskerk gekend hebben zoals men die later ook kende tussen vrijzinnigen en rechtzinnigen?

Actueel

Frappant is dat paus Benedictus XVI dit jaar ter gelegenheid van zijn 80ste verjaardag een boek heeft geschreven over exact hetzelfde onderwerp.[4] In lijn van de traditie pleit hij voor het aanvaarden van Jezus van Nazareth als Gods Zoon en onze Verlosser. Daarmee zet de paus zich af tegen de huidige nazaten van Arius, d.w.z. alle mensen die Jezus zien als eenvoudig een historische figuur, als een persoon met veel charisma, een profetische figuur, een sociaal hervormer en dergelijke. Zijn opvattingen staan ver af van het soort beschrijving van Jezus zoals Dan Brown die geeft in 'De Da Vinci Code'. Wie zijn oor te luisteren legt binnen de huidige kerken van Zutphen ontdekt dat het bronwater van het conflict tussen Sint Nicolaas en Arius gezwollen is tot twee brede stromen, die beide door Zutphen vloeien. De voorstelling is actueler dan ooit.

---

4 Joseph Ratzinger, Benedictus XVI, *Jezus van Nazareth*, Lannoo, 2007